

SAFEVİ DÖNEMİ ORNÖMANTAL KOMPOZİSYONLU AZERBAJYAN KADİFE KUMAŞLARININ KOMPOZİSYON ÖZELLİKLERİ

Valide PAŞAYEVA*

Özet

Çalışmada Azerbaycan Safevi Devletinin kurulduğu devirden, onun İran Safevi Devletine dönüştürülmesine dek olan dönemde, yani yaklaşık 1500-1630 yılları arasındaki dönemde üretilmiş saray kumaşları içinde miktarca az olsa da, kendine özgü yere sahip ornömantal kompozisyonlu kadife kumaşlar ele alınmıştır.

Kadife kumaşların ilk önce nerede ortaya çıktıkları ile ilgili fikirler gözden geçirilerek bu meselede yabancı bilim adamlarının Tebriz atölyeleri hakkındaki düşünceleri incelenmiş, daha 13. yüzyılda Tebriz'de üretilmiş kadife parçasının günümüze ulaştığına dikkat çekilerek, buraya kadife tekniğinin 16. yüzyılda Avrupa'dan geldiğini iddia edenlerin fikirlerinin yanlışlığı belirtilmiştir.

Bu kumaşların kompozisyonlarının Tebriz ekolüne ait ressamlarca tasarlandığı kaydedilerek, onları üreten saray atölyelerinin Tebriz sanat ekolüne bağlı olduğunun ve bu ürünlerin Azerbaycan sanatını temsil ettiğinin altı çizilmiştir.

Bakılan döneme ait ornömantal kompozisyonlu kadife kumaşların kompozisyon çeşitleri incelenerek, kompozisyon ve renk özelliklerine dikkat çekilmiş, bu özelliklerin zamanla değişim gösterdikleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Kumaşları, Safevi Kumaşları, Kadife, Ornömantal Kadife, Ornömantal Safevi Kadifelerinin Kompozisyonları.

The Composition Properties Of The Azerbaijan Safavid Ornamental Velvets

Abstract

In this study are considered the composition properties of the Azerbaijan Safavid ornamental velvets, which though were a little made, but took own place among palace textiles, produced in the period between 1500-1630 yy., i.e., from

---

* Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü, Doç. Dr.

the substantiation of the Azerbaijan Safavid State until his transformation in Iran Safavid State.

The opinions connected to an origin of velvet fabrics are considered and the place of the Tebriz workshops in this connection is found out. It is marked, that there is a sample Tebriz velvet of 13th century.

It is marked, that compositions of these fabrics were developed by Tabriz painters and they represent Azerbaijan Art irrespective of a place of their manufacture because they belong to Tabriz Art School.

On samples of fabrics the basic composite and color features of these fabrics are looked through, are traced the general tendencies of change of these features during the given period.

Key Words: Azerbaijan Textiles, Safavid Textiles, Velvet, Ornamental Velvets, Compositions of Safavid Ornamental Velvets.

1501 yılında Güney Azerbaycan'da meydana çıkan ve Kuzeyli-Güneyli tüm Azerbaycan'ı kapsayan Azerbaycan Safevi Devleti, ilk kez Azerbaycan topraklarını bir yönetim altında birleştirmiş ve bu, her alanda onun yükselişine neden olmuştu¹. Safevi Devleti Azerbaycan'dan başka farklı dönemlerde İran, Irak, Türkiye, Ermenistan, Gürcistan vs. ülkelerden de bazı toprakları sınırlarına katmıştır. Safevi devletinin başkenti önce Güney Azerbaycan şehirlerinden Tebriz olmuş (1501-1548), sonra dönemin politik şartlarına bağlı olarak diğer Azerbaycan şehri Kazvin'e taşınmış (1548-1589), daha sonra ise I. Şah Abbas döneminde onun siyasetine uygun olarak İran şehri İsfahan'a taşınmıştır. I Şah Abbas'ın Safevi Devletini, Azerbaycan Safevi Devletinden İran Safevi Devletine çevirmesinden² sonraki dönemde, yani 17. yüzyılın 30'lu yıllarından başlayarak Safevi Devleti artık bir İran devleti olduğu için biz çalışmamızda bu zamana kadarki dönem içerisindeki sanat faaliyetleri üzerinde duracağız.

Azerbaycan Safevi Devletinin tarih sahnesine çıktığı ve en etkin dönemini yaşadığı 16. yüzyıl siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan Azerbaycan tarihinde çok önemli yere sahiptir. Sanat tarihçilerinin fikrince, bu dönem Milli Rönesans, çok büyük zarafet ve şıklık dönemi, sanat açısından gerçek bir altın çağ olmuştur³. Oluşumu 13.yüzyılda başlamış Tebriz sanat ekolü 16. yüzyılda en yüksek zirvesine ulaşmış ve tüm İslâm aleminde üstün duruma gelmişti. İlk Safevi şahları I. Şah İsmayıl (1501-1524) ve onun oğlu I. Şah Tahmasib'in (1524-1576) dönemlerinde saray nezdinde faaliyet gösteren kütüphane ve ona bağlı saray atölyelerinde en ünlü sanatçılar çalışmaktaydı⁴. Sarayda hattatlar, minyatörcü ressamalar, müzehhipler,

¹ Mahmud İsmayılov, *Azerbaycan Tarihi*, Bakı, 1997, s. 162

² Mahmud İsmayılov, a.g.e., Bakı, 1997, s.171

³ Phillis Ackerman, "Safavid Luxury", *Ciba Review*, June 1953, No 98, p. 3525; "Reflections of a Golden Age", *Hali*, December 1993- January 1994, Is.72, p. 93

⁴ Adil Kaziyev, *Khudojestvennoye oformleniye azerbaydjanskoy rukopisnoy knigi XIII-XVII vekov*, Moskva, 1977, s. 34-37

ciltçiler, kağıt ustaları, çini ustaları, nakkaşlar, nakşbendler, dokumacılar, metal ustaları, kuyumcular ve birçok diğer usta çalışmaktaydı. O dönemde Safevi saray atölyelerinde hazırlanmış birçok sanat eseri bugün dünya müze ve koleksiyonlarının en değerli incileri sırasındadır. Bu eserlerin bir kısmı da tekstil örnekleridir.

Saray atölyelerinde üretilen halı ve kumaşların desenlerinin saray kütüphanesinde çalışan minyatürcü ressamlar tarafından yapıldığı bilinmektedir. 16. yüzyıl ve 17. yüzyılın başlarında en olgun dönemini yaşayan Tebriz sanat ekolüne ait bu ressamlardan özellikle Sultan Muhammed, Mir Müsevvir, Mir Seyyid Ali, Muhammedi Haravi, Şah Muhammed, Rıza Abbasi vs. tekstil tasarımı da yapmışlardır⁵. Giyaseddin Ali'nin ise Tebriz ekolüne ait ilk ve son tekstilci ressam olduğu düşünülmektedir⁶.

Saray atölyelerinde yapılan kumaşlar genelde ipekli kumaşlardı ve ortaya çıktığı zamandan beri şıklığı ve zenginliği ile dikkat çeken kadife kumaşlar onların arasında özel yere sahiptiler.

Eski tekstil mamullerinin dekoratif-tatbiki sanat örnekleri kısmında öğrenilmeğe ve incelenmeye başladığı zamandan, yani 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren kadife kumaşların ilk önce nerede meydana çıktığı sorusu hâlâ daha gündemden düşmemiştir ve bu konuda çok değişik fikirler söylenmektedir⁷. E. Pariset, kadife kumaşları ifade etmek için kullanılan Arap kelimesi *kathifet*'in bu kumaşlarla ilgili kullanılmış en eski terim olduğunu ve Orta Çağda hiçbir Avrupa dilinde bunun karşılığı bulunmadığını, çağdaş Avrupa dillerinde bu kumaşların ismi gibi geçen kelimelerin ise "havlı" görüntüyü anlatmak amaçlı kelimeler (velvet, velluto, velour) olduğunu öne sürerek, bu kumaşların ilk önce Doğuda ortaya çıktığını ifade etmiştir⁸. H. Algoud ise *kathifet* sözünün bu kumaşların ilk (?) dokunduğu şehrin isminden doğmuş bir Arapça kelime olduğunu iddia etse de, kadife kumaşların ilk yapıldığı yer kısmında Çin'e işaret etmiş ve bu fikrini savunmak için Çinlilerin ipek mamullerinden ötürü meşhurluğunu öne sürmüştür⁹. F. Bezon ve başka bilim adamları kadife kumaşların Hindistan'da meydana çıktığını söyleseler de, bu fikirlerini destekleyecek hiçbir kanıt göstermemiş, A. Latour ise 13-14. yüzyıllara ait arkeolojik bulgulara dayanarak bu mamulün ilk önce İran'da meydana çıktığını iddia etmiştir¹⁰. A.F. Kendrick, kadife kumaşın ilk kez 4.-5. yüzyıllarda keten iplikler kullanılmakla Doğu Akdeniz bölgesinde

⁵ Arthur U. Pope - Phillis Ackerman, *A Survey of Persian Art*, New York, 1981, v. Vb, pp. 2080-2094

⁶ Arthur U. Pope - Phillis Ackerman, a.g.e., c. Vb, s. 2095

⁷ Ernest Pariset, *Histoire de la Soie*, Ed. Auguste Durand, Vol.1, Paris, 1862; Henri Algoud, *Les Arts de la Soie. Le Velours*, Ed. Ch. Massin, Paris, 1913; Anonym, "Persian Velvets", *The Pennsylvania Museum Bulletin*, May, 1922, N 71

⁸ Ernest Pariset, a.g.e., s. 18

⁹ Henri Algoud, a.g.e., s. 10

¹⁰ Fabrizio de' Marinis, *Velvet*, New York, 1994, p.12

yapıldığını¹¹ ve çoğu zaman yün ipliklerden dokunan tapestry dokuma ile beraber yapıldığını ifade ediyor. M. Sunday'a göre, ipekle yapılmış kadife kumaşlar (İtalya ve İspanya'da) ilk olarak çok uzunca bir aradan sonra -14. yüzyılda- ortaya çıkmışlardır¹². İran'da ise kadife kumaşın en erken örneklerinin 16. yüzyılda ortaya çıktığını iddia ediyor¹³. Onun bu iddiasına rağmen, Boston Güzel Sanatlar Müzesi'nde muhafaza edilen, 13. yüzyılın sonu veya 14. yüzyılın başlarında Tebriz'de üretildiği tahmin edilen ipek ve altın ipliklerle yapılmış benekli bir kadife parçasının günümüze ulaştığı da bellidir¹⁴. Fakat bu örnek de ipekli kadifelerin tarihini çok geriye taşıyamamaktadır. Neden 5.-13. yüzyılları kapsayan tüm bu zaman kesitinde bu tip kumaşın dokunduğuna işaret eden bir doküman bile yoktur?

İran'da dokunmuş kadife kumaşların günümüze ulaşmış en eski örneklerinin 16. yüzyıla ait olduğu iddiasına dayanan bazı araştırmacılar, İran'a kadife kumaş teknolojisinin Avrupa'dan geldiğine, Türkiye'nin veya İran'a 14. yüzyıldan yerleşmiş Avrupa Hıristiyanlarının da bunda aracı olabildiğine ihtimal vermektedirler¹⁵. H. Burnham ise bu teknolojinin 16. yüzyılda Portekiz'den Çin'e, ve bilinmeyen bir zamanda da İran'a getirilmiş olabileceğini savunuyor¹⁶.

Diğer yandan, dönemin tekstil örneklerini araştıran bazı bilim adamları Safevi kadife kumaşlarının Fransız, İtalyan, İspanyol ve Türk kadifelerinden farklı ve daha mükemmel olduğunu itiraf ediyorlar¹⁷. O zaman yukarıdaki ihtimallerle bu gerçek arasında bir çelişki ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Fikrimizce, Safevi dönemine (16. yüzyıla) ait çok başarılı örneklerin bulunması, bu teknolojiyi yerli tekstil ustalarının çok iyi bildiğine ve eskiden beri kullandığına işaret ediyor. Onun 15.-16. yüzyıllarda Avrupa'dan getirildiği ihtimali mantıksızdır. Öte yandan bunu, 13.yüzyılın sonu veya 14. yüzyılın başlarına tarihlendirilen Tebriz kadife örneği de kanıtlamaktadır. Kadife kumaşın ilk önce nerede ortaya çıktığı sorununun çözülmesi ise yeni doküman ve bulguların ortaya çıkması ile anlaşılacaktır.

Kadifenin kökeni konusunda yukarıda farklı yazarların fikirlerini ifade ederken kullandığımız İran kelimesi ile bağlı küçük bir açıklamaya ihtiyaç

¹¹ Albert Frank Kendrick, *Catalogue of Textiles from Burying Grounds in Egypt*, 3 vols., London, 1920-1922.

¹² Milton Sunday, "What Can We Learn from a Fabric About the Loom on Which It Might Have Been Woven?" *Irene Emery Roundtable on Museum Textiles*, Washington, D.C.: The Textile Museum, 1979, p. 254, figs. 16, 17

¹³ Milton Sunday, "Pattern and Weaves: Safavid Lampas and Velvet", *Woven from the Soul, Spun from the Heart*, Ed. C. Bier, Washington, 1987, p. 82

¹⁴ Julia Bailey, "Set Forth as a Feast", *Hali*, November-December 2001, Is. 119, p. 104

¹⁵ Milton Sunday, a.g.e., s. 82

¹⁶ Harold Burnham, *Chinese Velvets: A Technical Study*, Royal Ontario Museum, Art and Archeology Division, Occasional Paper, vol. 2, 1959, pp. 1-64

¹⁷ Kjeld von Folsach - Anne-Marie Keblow Bernsted, *Woven Treasures- Textiles from the World of İslam*, Copenhagen, 1993, p. 81

olduğunu düşünüyorum. Safevi Devletinin ortaya çıktığı Güney Azerbaycan, zaman-zaman İran devletlerinin kontrolünde bulunmuş ve ne yazık ki, günümüzde de İran devletinin kontrolüne dahildir. İran, bu topraklara bağlı her şey gibi, tarih ve sanata da sahip çıkmaktadır. Bu toprakların Azerbaycan, burada yaşayan, bu tarihi ve bu sanatı ortaya koyan halkın Azeri Türkleri olduğunun bir gerçek olmasına rağmen, bunların hepsinin üstüne bir İran mührü vurulmaktadır. Tabii ki, biz İran'da sanatın yokluğu, sanatın sadece Azerbaycan'da mevcut olduğu gibi saçma fikirlerden çok uzağız. Zaten bu ülkelerin hayatı her zaman iç-içe olmuş ve bu yerlerde sanat da paralel gelişmiştir. Fakat biz her şeyin kendi ismi ile anılması taraftarıyız. İran'a ait hiçbir şey Azerbaycan'a mal edilmediği gibi, örneğin, Tebriz minyatür veya halı sanatının da Pers sanatı olarak adlandırılmasını istemiyoruz. Bunlar yüzyıllar boyunca milliyetine bağlı olmadan burada yaşamış insanların emeğinin ve düşüncesinin mahsulüdür ve sadece burayla bağlı şartlar içinde ortaya çıkmışlardır. Başka şartlar, farklı özelliğe sahip sanat ortaya koymalıdır ve her zaman böyle olmuştur. Tebriz sanat ekolünün oluşumunda birçok etkenler olsa da, onu belli çizgileri ile ortaya çıkaran güç, yerli ressamlardır ve bu nedenle o, Azerbaycan sanatını temsil etmektedir ve onun ürünü olan tüm eserler de bu halkın manevi servetidir. Bu, aynı şekilde tekstil sanatına da aittir. Tebriz sanat ekolünün en olgun ve güçlü dönemi ise Safevi Devletinin en kudretli çağına denk gelmektedir ve bu da objektif nedenlere bağlıdır¹⁸. Bu devirde Safevi saray atölyelerinde Tebriz ressamlarının tasarımı ile üretilen tüm dekoratif-tatbiki sanat ürünleri ve kumaşlar da gerçek şaheserlerdir ve yüzyıllardır insanları hayran etmeğe devam etmektedirler.

Dönemin tüm saray kumaşları gibi, kadife kumaşlar da kompozisyon tipine göre ornömental ve figüratif kompozisyonlu kumaşlara ayrılabilir. Figüratif desenli kumaşların kompozisyonunda ana motif kısmında insan figürü kullanılmış, onun çevresinde ise konuya bağlı olarak bitkisel motifler, hayvan veya kuş, doğa unsurları – dağ, kaya, ağaç, göl, nehir vs.- tasvir edilmiştir. Ornömental kumaşların kompozisyonunda değişik bitkisel motifler, rumiler, bulutlar, ketebeler, sema cisimleri, yazı vs. kullanılmaktadır. 16. yüzyıl saray kadifelerinin büyük çoğunluğu figüratif kompozisyonlu olsa da, zaman-zaman ortaya çıkan ornömental kumaşlar güzelliği ile onlardan geri kalmamaktadır. Bu çalışma çerçevesinde ornömental kompozisyonlu kadife kumaşların kompozisyon özelliklerini incelemeğe çalışacağız.

ORNÖMENTAL KOMPOZİSYONLU KUMAŞLAR

İlgili döneme ait ornömental kadife kumaşlar sayıca az olsalar da, gerek kompozisyonunun güzelliği ve bitkinliği, gerekse renk tonlarının inceliği, uyumluluğu ve zenginliği açısından çok başarılı örnekler sayılabilirler. Fikrimizce, bu kumaşların sayısının azlığı, bu dönemde kumaş tasarımı yapan kişilerin minyatürcü ressamlar olması ile ilgilidir. 17. yüzyılın ortalarına doğru ve daha

¹⁸ Ed. By Jon Thompson - Sheila R. Canby, *Hunt for Paradise: Court Arts of Safavid Iran 1501-1576*, Milan, 2004, pp. 3-14

sonraki dönemlerde giderek figüratif kumaşlar aradan çıkmış ve onların yerini bitkisel desenli kumaşlar almıştır.

Safevi dönemine ait ornömental kadife kumaşların erken örneklerinden biri (16. yüzyılın ortaları) resim 1'de verilmiştir¹⁹. Onun kompozisyon şemasını, spiral şeklinde kıvrılmış dallar oluşturmaktadır. Dalların üstünde stilize edilmiş değişik çiçek motifleri yerleştirilmiş ve bir tane boynunu çevirerek geriye bakan kuş tasvir edilmiştir. Kumaşın raportu yatay yönde düz, dikey yönde alternatif sıralarla tekrarlanarak kompozisyona farklı yönde kıvrılan spiraller sayesinde daha enerjik bir hareket kazandırmıştır.

Kumaşın zemini bej renkte ipek ipliklerle dokunmuş ve gümüş tellerle zenginleştirilmiştir. Havların arasından ince çizgiler şeklinde geçen gümüş tellerin parıltısı, desenin zaten zengin renk tonlarını (sıcak bej, safir mavisi, topaz, bordo ve pembe) mücevher gibi parlatmıştır. Bu kumaş, kendi tarzında mükemmel bir örnektir ve Tebriz ekolünün tarzını çok iyi şekilde yansıtmaktadır.

Resim 2'de eski Comtesse de Behague koleksiyonundan bir mihrap örtüsünün bordür kısmı verilmiştir. Örtünün ortası figüratif kompozisyonlu bir kadife kumaş, bordürü ise farklı bir kadife kumaştır ve şerit halinde eklenmiştir. Bordürü oluşturan bu kumaş örneği, orijinal ornömental kompozisyona sahiptir ve burada stilize çiçek, yaprak ve nar motifleri ile beraber balık motifi de yer almıştır. Krem rengi zemin üzerinde sarı, beyaz, kırmızı, mavi ve altın ipliklerle işlenmiş desenin en öne çıkan detayı, kuyruk kısmında bir biri ile çapraz şekilde verilmiş bir çift balık figürüdür. Onların arasındaki sahada nar motifine yer verilmiş ve şeridin uzunluğu boyunca, balıklarla üzüm yaprakları sıralanmıştır. Bu kumaşın şerit şeklindeki kompozisyonuna dayanarak onun bordür için kullanılmak üzere tasarlandığını düşünüyoruz.

16. yüzyıla ait bir diğer ornömental kadife örneği resim 3'te verilmiştir. Bu, halen Moskova Devlet Tarih Müzesi'nde muhafaza edilen bir yastıktır²⁰. Bu kumaşın kompozisyonu oval şeklindedir. Kompozisyonun merkezinde oval biçimli küçük bir madalyon bulunmaktadır ve madalyonun içi, merkezi pençten çıkan küçük dallar ve onların uçlarında yerleşmiş çiçeklerden oluşan sade bitkisel desenle süslenmiştir. Madalyonu çevreleyen alanda, sekiz şeklinde kıvrılmış dallar üzerinde yerleşmiş çeşitli rumîlerle yapılmış desen görülmektedir. Bu desen çok incelikle işlenmiş ve alanı tamamen kaplamıştır. Madalyonun içerisindeki desende görülen düz ve kalın dallarla rumîli desenin ince ve kıvrık dalları kontrast oluşturduğu gibi, bu alanların zemin renkleri de birbirine zıttır. Madalyonun zemini krem renkli, onu çevreleyen alan ise koyu lacivettir. Motiflerde turuncu, bej, siyah, altın, kırmızı, yeşil renkler kullanılmıştır. Koyu zeminli alanı, krem zeminli dar bir alan çerçeveler ve onun da üzeri, bitkisel desenle süslenmiştir. Bu alanın ortasından hiçbir tarafa sapmadan düz şekilde geçen ve oval oluşturan dalın üzerinde sıra ile merkezdekine benzer pençler ve ondan her iki tarafa çıkan

¹⁹ Arthur U. Pope - Phillis Ackerman, a.g.e., c. Vb, s. 2092

²⁰ Olga G. Gordeeva, "Textiles in the State Historical Museum, Moscow", *Hali*, September 1997, Is. 94, p. 82

yapraklar görülmektedir. Buradaki motiflerde kullanılan renkler, madalyonun içindekilerle aynıdır. Kapalı tipte olan bu kompozisyon gerek kullanılan motiflerin ve renklerin güzelliği, gerekse renk düzeni ile mükemmel bir örnektir.

16. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen kapalı kompozisyona sahip diğer bir kadife örneği resim 4'te verilmiştir²¹. Bu kadife, tamamen halı görünümüne sahiptir. "Halı"nın kompozisyonu, klasik köşe-göbek şemasına dayanarak kurulmuştur. Merkezde işlemeli rumîlerden oluşmuş dört köşeli madalyon yer almıştır. Madalyonun köşelerinde başlıklar görülmekte, içi ise birbiri ile dallarla bağlanmış dört adet hatayı ile süslenmiştir. Köşelerde madalyonun çeyrek parçasına yer verilmiştir. Ortada boş kalan kısma bitkisel motiflerden oluşmuş desen yerleştirilmiştir. "Halı"nın bordürü iki ince ve bir geniş sudan oluşmaktadır ve bunların üçü de bitkisel desenle süslenmiştir. Alt ve üst kısımlardaki bordürler "halı"ya dikişle birleştirilmiştir. Kompozisyon her iki yönde simetriktr.

Geleneksel halıların renk düzenleme sisteminden farklı olarak bu kumaşın zemini, iki ince bordür dışında, tüm kısımlarda krem renktedir. İnce bordürlerin zemini koyu laciverttir. Motiflerde kırmızı, mavi, yeşil, koyu lacivert, açık kahve ve fil dişi renkli ipek iplikler kullanılmıştır. Zemin birçok Safevi kadifelerinde olduğu gibi metal tellerle süslenmiştir. Güzelliği ile göz dolduran bu kumaş, bir süre için Metropolitan Müzesine kiraya verilmiştir.

Halı görünümüne sahip bir diğer kadife kumaş örneği resim 5'te verilmiştir²². Bu kumaşın yaklaşık 1600 yılına ait olduğu düşünülmektedir. Diğer kadifeden farklı olarak bu örtünün ortası raportlu düzene sahiptir. Fakat bu raportlu kompozisyon, diğer kumaşlarda rastlamadığımız bir şemadır. Kumaşın raportunu iki tam sıra şebekeden oluşan bir bend-i rumî²³ olarak kabul edebiliriz. Bend-i rumînin başlangıç ve son sıradaki "bend" (bağ) veya "kıfılga" (kilit) noktalarında farklı, aradaki iki sıra "bend" noktalarında ise aynı çiçek motifleri kullanılmıştır. Şebekeleri oluşturan dalların da üzerindeki çiçek motifleri aynıdır. Tüm şebekelerin ortasında da aynı çiçek buketine yer verilmiştir. Yeterince uzun ve dar bir dikdörtgen şeklinde olan raport, dikey yönde simetriktr ve yatay yönde alternatif, dikey yönde düz sıralarla tekrarlanmıştır. Kompozisyon şeması çizim 1'de verilmiştir. Şemanın daha iyi anlaşılması için dikey yönde raport iki, yatay yönde dört kez tekrarlanmıştır. Fakat örtünün ortası bu kadar uzun değil ve orada dikey yönde tam ve üçte bir, yatay yönde dört raport görülmektedir. Ayrıca, örtünün hem ortasında, hem de bordürün geniş bölümünde tüm desenin üstünden geçen bir ağ da görülmektedir, yani kompozisyon, alt ve üst olmakla iki plana sahiptir. Fakat ortada ve bordürde kullanılmış bu ağların da şemaları farklıdır. Ortadaki ağı yatay ve dikey sıralarla yerleşmiş sekizgenler, bordürdeki ağı ise aynı şekilde sıralanmış eşkenar dörtgenler oluşturmuştur.

²¹ Thomas J. Farnham, "Bardini, Classical Carpets, and America", *Hali*, November-December 2001, Is. 119, p. 83

²² *Hali*, June 1990, Is. 51, p. 95

²³ Lyatif Kerimov, *Azerbaydjanskiy kovyor*, Baku, 1983, s. 107

Örtünün bordür kısmı; dışta iki ve içte bir su olmakla üç ince, bir geniş sudan oluşmuştur. Geniş suda rumîler ve çiçeklerden oluşan bir desen yer almıştır. Onu her iki taraftan çevreleyen ince suların içerisi, bir çiçek ve ondan çıkan iki yaprak motifinden oluşan bir desenle süslenmiştir. En dıştan geçen suda ise Azerbaycan halılarında çok yaygın olarak kullanılan “mollabaşı” motifi görülmektedir.

Örtünün ulaşabildiğimiz bu tek resminden anlaşıldığı üzere, özellikle orta kısım çok iyi durumda değildir ve burada sadece açık ve koyu kırmızı, krem ve beyaz renkli ipek ipliklerle dokunmuş çiçekler, açık kahverengi olduğunu tahmin ettiğimiz zemin görülmektedir, üstten geçen beyaz renkli ağ ise tamamen kaybolmuştur. Bordürde de aynı renkler yer almıştır. Bu örtünün orta kısmında kullanılan çiçek motifleri 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başları için karakteristik olan yarı natüralist ve natüralist çiçekler olmakla, büyük bir zevk ve zarafetle kullanılmışlardır. Bordürde ise daha eski tarzda stilize edilmiş motifler yer almıştır. 20. yüzyılın başlarından seksenli yıllara dek D. Kelekyan Koleksiyonunda yer almış bu kadifenin kompozisyonu, bizce, kendi sınıfında tektir.

16. yüzyılın sonu veya 17. yüzyılın başlarına tarihlendirilen raportlu bir ornömantal kadife kumaş örneği, resim 6'da verilmiştir²⁴. Bu kumaşın kompozisyon şemasını biri altta, diğeri üstte yerleşen iki bend-i rumî oluşturmaktadır. Üstteki bend-i-rumînin “bend” noktalarında kenarları dalgalı bir daire, onun merkezinde ise aynı şekilde daha küçük daire yerleşmiştir. Bu dairenin içinde bir hatayı yer almıştır. İki dairenin arasındaki alanda her biri bir taraftan olmakla iki adet yarım daire şeklinde çiçekli dal tasvir edilmiştir. Bend-i rumînin şebekelerini oluşturan “kollar”ın içerisi de aynı şekilde dal ve çiçeklerle süslenmiştir. “Kollar”ın ortasında alttan çıkarak “kol”un üstüne sarılmış gibi görülen kenarları dalgalı güzel bir dolgu görülmektedir. Onun da içerisi, çiçekli bir dalla süslenmiştir. Alttaki bend-i rumî dallarla oluşturulmuş ve onun “bend” noktalarında da hatayiler yer almıştır. Hatayinin üst tarafında dalların üstünde karşılıklı oturmuş bir çift tavus kuşu, alt tarafında ise arka-arkaya yerleştirilmiş, fakat başlarını çevirerek bir-birine bakan bir çift sülün kuşu tasvir edilmiştir. Kompozisyon, dikey eksen üzere simetrik. Kumaşın raportu hem dikey, hem de yatay yönde alternatif sıralarla tekrarlanmıştır. Kompozisyonun bend-i rumî şemasından doğan statikliğini, kuşların farklı yönlere dönük vücut ve kuyrukları, hatayileri çevreleyen ek dalların değişik yönlerde dönük uçları bozarak ona hareket kazandırmışlardır.

Kumaşın zemini kırmızı renkte ipek ipliklerle dokunmuş ve metal tellerle süslenmiştir. Motiflerde bej, mavi, kırmızı renkler kullanılmıştır.

Kompozisyonu bu kumaşinkine benzeyen diğer bir kadife kumaş parçasının Rosenborg kadifeleri arasında olduğu bilinmektedir²⁵.

Ornömantal kompozisyonlu kadife kumaşların bilinen birkaç örneği, 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başlarına tarihlendirilmekte ve kompozisyonlarının

²⁴ *Hali*, January- February 2000, Is. 108, p. 92, fig.7

²⁵ Carol Bier, *The Persian Velvets at Rosenborg*, Copenhagen, 1995, p. 50, fig. 22

Giyaseddin Ali'ye ait olduğu düşünölmektedir²⁶. 16. yüzyıl boyunca Safevi sarayının tekstil atölyeleri için Tebriz ekölü minyatörcülerinin tasarım yaptığını düşünörsük, ornömantal kumaşların az üretilmesinin nedenini anlayabiliriz. Doğal olarak bu ressamlar, kendilerine daha yakın olan tarzda çalışmış ve dünya tekstil tarihinde özel yer tutan, hem estetik, hem de teknik açıdan "...kadife sanatının zirvesi..."²⁷ sayılan yapıtlar üretmişlerdir. P. Ackerman'ın fikrince, Tebriz ekölüne ait ilk ve tek tekstilci ressam Giyaseddin ise, figüratif kompozisyonlarla beraber, ornömantal desenleri de önemsemiş ve bu tarz çalışmalarda da çok başarılı olduğunu kanıtlamıştır. Onun ornömantal kompozisyonları ile aynı tarzda yapılmış Batı kadifelerini karşılaştıran P. Ackerman, onların aynı tarzda olmasına rağmen, Giyaseddin'in çok büyük titizlikle, zengin hayal gücü ve ciddi bir nizamla, tüm detayları çok incelikle yapılmış çalışmalarına karşı Batı kadifelerinin kibirli ve göz aldatıcı göründüğünü ifade etmiştir²⁸.

Araştırma kapsamına dahil olan döneme ait az sayıda ornömantal kompozisyonlu kadife kumaş örneklerinden biri, Rus çarı Boris Godunov'un tahtının örtüsü olmuş ve halen Kremlin Silah Müzesinde muhafaza edilen parçadır²⁹ (resim 7). Bu taht Rus çarına I. Şah Abbas tarafından hediye edildiği için, onun örtüsünün her halde Şah'ın en iyi tekstilcisine ait olması gerekmektedir. Ayrıca, bu kompozisyonda uygulanmış hatayı ve diğer stilize edilmiş bitkisel motiflerin, Giyaseddin'in diğer kumaşlarında da kullanıldığı bellidir. Kumaşın kompozisyonu tamamen stilize bitkisel motiflerden oluşmuştur. Burada hatayilerin etrafını çevreleyen iki yapraktan oluşmuş rumîye benzer motifler, orijinalliği ile dikkat çekiyor. Onların ikinci kanatlarının ketebe oluşturacak şekilde birleşmesi ve bu alanda dallardan oluşan başka bir motifin yerleştirilmesi de kompozisyona özgün bir görünüm vermiştir. Kompozisyonda bitkisel motiflerden oluşmuş ve içerisinde motifler yerleştirilen formların yatay, dikey ve diyagonal yönlerde sıralanması desene belli bir hareket getirmiştir.

Bu kompozisyondan farklı olarak Giyaseddin, birçok ornömantal kompozisyonlarında bend-i rumî şemasını kullanmıştır ve böyle kompozisyona sahip kadife kumaşlardan biri de resim 8'de verilmiştir³⁰. Bu kumaşın kompozisyonu, biri diğerinin üstünde yerleşmiş iki motif sisteminden oluşmuştur. Üstteki sistem bend-i rumî şeması şeklinde olmakla, "bend" veya "kıfılğah" noktalarında çok orijinal bir şekilde rumîlerden oluşturulmuş hatayilere yer verilmiştir. Bend-i rumînin şebekelerini oluşturan kollar yeterince geniştir ve içleri rumîlerle süslenmiş, kolların ortasında ise yine de rumîlerden oluşturulmuş daha

²⁶ Arthur U. Pope - Phillis Ackerman, a.g.e., c. Vb, s. 2098- 2100

²⁷ Arthur U. Pope, *An introduction to Persian art since the seventh century A.D.*, (1931), reprinted in Connecticut 1972, p. 157

²⁸ Arthur U. Pope - Phillis Ackerman, a.g.e., c. Vb, s. 2098

²⁹ Rasim Efendi, *Azerbaycan inceseneti*, Bakı, 2001, s. 136; Arthur U. Pope, Phillis Ackerman, a.g.e., c. XI, t. 1022 C

³⁰ Carol Bier, *Woven from the Soul, Spun from the Heart*, Washington, 1987, s. 152

küçük, çiçeğe benzer motifler yer almıştır. Alttaki sistem ise spiral şeklinde kıvrılmış dallar ve onların üstünde yerleşmiş bitkisel motiflerden oluşmuştur. Üstteki sistemin yapısına özgü simetrikliğinden ileri gelen statikliğini, alttaki sistemin asimetrikliği bozarak, kompozisyona hareket kazandırmıştır. Alt sistemde kullanılmış iki hatayı çeşidinden biri, resim 7'deki kumaşta kullanılan hatayiler ve "bend" noktalarında yerleşen hatayilerle benzerlik göstermektedir. Bu süsleme tarzının 14. yüzyılda ortaya çıktığı ve birçok bitkisel motifin, o sıradan birçok hatayı çeşidinin o zamandan beri kullanıldığı ve giderek geliştiği bellidir. Hatayı motifinin 16. yüzyılda Tebriz'de çok mükemmel çeşitleri kullanılmış ve hiç şüphesiz, Giyaseddin de kullandığı motifleri ilk olarak oradan almış, fakat sanatının gelişmesi ile beraber bu motiflere de kendine özgü çizgiler eklemiş ve kendi tarzını geliştirmiştir. Kompozisyonun 71x 34.5 cm ebadı olan raportu, düz sıralarla tekrarlanmıştır. Kumaşın eni boyunca iki raport yer almıştır.

Bu kumaşın da zemini diğerleri gibi gümüş ve altın tellerle süslenmiştir ve bu teller havların da arasından geçerek havların yumuşak parlaklığına daha bir parıltı katmıştır. Kumaşın zemininde krem, havlarda siyah veya koyu kahve, kırmızı, mavi, açık turuncu, beyaz renkli ipek iplikler kullanılmıştır. Zengin ve canlı renkleri, parlak altın ve gümüş atkıları, yumuşak ve parlak havları, güzel deseni ile bu kumaş Safevi saray atölyelerinin en güzel ürünlerinden biridir. Bu parça, diğer üç ornömental kadife parçası ile beraber Sanguszko çadırını süslemiş kadife örneklerindedir³¹.

Resim 9'da verilmiş kadife kumaşın da kompozisyon şemasını bend-i rumî oluşturmuştur³². Burada da altta ve üstte yerleşmiş iki sistem görülmektedir. Fakat burada görülen her iki sistem bend-i rumî şeması ile oluşmuştur. Bir önceki kumaştan farklı olarak, burada şebekeleri oluşturan dallar kısmında yapraklar görülmektedir. Alttaki sistemi oluşturan yaprakların içerisinde ince dallar üzerinde küçük çiçek ve yapraklar tasvir edilmiş ve "bend" noktalarında çok güzel motiflere yer verilmiştir. Burada görülen motif, resim 8'de dalların ortasında verilmiş rumîlerden oluşmuş çiçeğe benzer motiflerle benzerlik gösterir. Bunlardan her iki tarafa sarkan yapraklardan oluşmuş rumîye benzer motif ise resim 7'deki benzer motifle aynı kökene sahiptir. Tüm bu benzerlikler her üç kumaşın aynı ressam tarafından tasarlandığına işaret ediyor. Kumaşın kompozisyonunda üstte yerleşmiş bend-i rumînin şebekelerini de orijinal biçimli yapraklar oluşturmuş ve "bend" noktalarında hatayiler yerleşmiştir. Desen dikey yönde simetrik ve bu yönde raport düz, yatay yönde alternatif sıralarla tekrarlanmıştır. Kumaşın eni boyunca raport, dört kez tekrarlanmıştır.

Kumaşın zemini bir önceki kumaşta olduğu gibi, krem renkli ipek ipliklerle saten bağlantısı kullanılarak dokunmuş, altın ve gümüş tellerden oluşan atkılarla süslenmiştir. Havlarda mavi, açık kahve, turuncu, bej, lacivert, kırmızı, açık ve koyu yeşil renkli ipek iplikler kullanılmıştır.

³¹ Arthur U. Pope - Phillis Ackerman, a.g.e., c. Vb, s. 2098

³² Elcanor Sims, "May Beattie's Legacy", *Hali*, November- December 2003, Is. 131, p. 114

Resim 10'da bu seriden olan (Sanguszko çadırının süs paneli) üçüncü örnek verilmiştir³³. Bir önceki kumaş gibi, bu kumaşın da kompozisyon şeması üst-üste yerleşmiş iki bend-i rumiden oluşmuştur ve bu şema "vazolu halılar" ismiyle bilinen Safevi halılarında görülen şemaya benzer. Üstteki bend-i ruminin "bend" noktalarında penç motifleri, şebekeleri oluşturan dalların ortalarında ise küçük hatayı motifleri yer almıştır. Alttaki bendi-ruminin "bend" noktaları diğerinin şebekelerinin ortasına denk geliyor ve bu noktalara büyük hatayiler yerleştirilmiştir. Bu hatayilerin ortasında ise dalların üstündeki küçük hatayilere benzeyen motifler görülmektedir. Bu kompozisyonda diğerlerinden farklı olarak üçüncü ve en altta yerleşen bir motif sistemi de vardır. Bu sistem, negatif tarzda yapılmış incecik kıvrık dallar ve onların üstüne yerleştirilmiş küçük penç, lale ve yaprak motiflerinden oluşmuş, tüm boşlukları doldurmuş ve kompozisyona hareket kazandırmıştır. Kumaşın 61x 17 cm. ebadında raportu, yatay yönde alternatif, dikey yönde ise düz sıralarla kumaşın eni boyunca dört kez tekrarlanmıştır.

Kumaşın zemini, krem rengi ipek ipliklerle saten bağlantısı ile dokunmuş ve ipek ipliğe sarılmış altın tellerle süslenmiştir. Havlarda kırmızı, yeşil, mavi, fil dişi renkli ipek iplikler kullanılmıştır.

Bu kumaşın birkaç küçük parçası daha vardır ve değişik müzelerde muhafaza edilmektedir. Biçiminden dolayı bu parçaların çadır süsü olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Bir başka düşünceye göre ise bunlar Safevi kaftanının parçaları olmuşlardır³⁴. F. Spuhler, 1598'den 1607'dek I. Şah Abbas'ın sarayında elçilik müşaviri olmuş Ser Robert Şirley'in van Dyck tarafından yapılmış portresinde onun üstündeki kostümde benzer desenin görüldüğünü kaydediyor.

17. yüzyılın ilk çeyreğinde kompozisyon şeması, son incelediğimiz kumaşlar gibi, bir veya iki bend-i rumiden oluşan değişik desenli ornömantal kadife kumaşlar üretilmişlerdir³⁵. Ancak bunların hepsini gözden geçirmeğe ihtiyaç olmadığını düşünüyoruz.

Resim 11'de 17. yüzyılın başlarına ait bir kadife kumaş örneği verilmiştir³⁶. Zengin görünümüne rağmen bu kumaşın kompozisyonu çok sade olup sadece bir bitkiden oluşmaktadır. Bu bitki, üzerinde birkaç tane stilize çiçek ve yaprak bulunan ince gövdeye sahiptir ve onun çok enteresan kıvrımlarla tasvir edilmiş kökünden aşağıya doğru sarkan kısa ve dalgalı dalın üzerinde de birkaç küçük çiçek motifi görülmektedir. Çiçeğin kökünün yanında otlar, üst tarafında ise bir

³³ *Hali*, July 1998, Is. 99, p. 61; Sotheby's resmi internet sitesinde 12.10.2004 tarihli Londra müzayedesinin katalogu; Arthur U. Pope - Phillis Ackerman, a.g.e., c. XI, t. 1006; Gabrielle Loewi, *2000 years of silk weaving*, New York, 1944, pl. 60, no. 248

³⁴ Friedrich Spuhler, *Islamic Carpets and Textiles in the Keir Collection*, London, 1978, p. 172

³⁵ Carol Bier, *The Persian Velvets at Rosenborg*, Copenhagen, 1995, fig. 21, 25, 26

³⁶ "Persian Velvets", *The Pennsylvania Museum Bulletin*, May, 1922, N 71, cover; *Hali*, December 1993 - January 1994, Is.72, p. 94

stilize bulut motifi yer almıştır. Sadece bu elemanlardan oluşan raport, yatay yönde düz, dikey yönde ise kaydırılmış alternatif sıralarla tekrarlanmıştır. Kaydettiğimiz gibi, kompozisyonun bu kadar sade olmasına rağmen, raport tekrarlarının çok efektif düzenlenmesi ve başarılı renk düzeni sayesinde kumaş çok zengin bir görünüm kazanmıştır.

Bu kumaşta şimdiye kadar gözden geçirdiğimiz tüm kadife kumaşlardan farklı olarak zeminde, ipek ipliklerle beraber kaba keten iplikler kullanılmıştır. Zemin dokumasının atkıları tamamen ipek, çözümleri ise ipek ve ketendir. İpek ipliklerin altın sarısı rengi ile ketenin doğal rengi birleşerek desenin renkleri ile çok iyi uyum sağlayan hoş bir bal rengi oluşturmuştur. Hav çözümleri tamamen ipektir ve onlardan oluşmuş desen, harika bir görünüme sahiptir. Kıvrımlı kökler gümüş ipliklerle, gövde gri ve yeşil ipliklerle dokunmuş, motiflerde bu renklerden başka krem, mavi ve kahve iplikler kullanılmıştır. Dokunmasından itibaren dört yüz senelik bir zaman içerisinde renklerinin bir kadar solmasına rağmen, bu kumaş hala görünümü ile insanları hayran bırakmaktadır.

Bu kumaşın kompozisyon şemasının önemli taraflarından biri de daha sonraki dönemlerde üretilmiş çok sayıda kumaşta aynı şemanın kullanılmış olmasıdır. Yani bu kumaş, aynı kompozisyon şemasına sahip çok sayıda Safevi kumaşının ilk örneklerindedir. 17.- 19. yüzyıllar boyunca tek çiçek motifinin veya bir buketin belli sıralarla tekrarlandığı kumaşlar çoğunluk oluşturmuştur.

17. yüzyılın başlarına ait, bitkisel desenle süslenmiş, çok güzel bir kadife örneği, resim 12'de verilmiştir³⁷. Bu kumaşın da kompozisyon şeması, kendi türünde ilk örneklerindedir. Bu şema daha sonraları yaklaşık iki yüz sene boyunca uygulanmıştır. Kumaşın kompozisyon şeması bir-biri ardınca sıralanmış geniş ve dar şeritlerden oluşmuştur. Dar şeritlerin içerisi ikat (ikat – boyanmadan korumak amacı ile belli aralıklarla üstten sarındıktan sonra boyanmış olan çözümlü veya atkı veya her ikisini kullanmakla elde edilen dokuma türü) deseni izlenimi yaratan kenarları tırtıklı motiflerle, geniş şeritlerin içerisi ise bitkisel motiflerle süslenmiştir. Geniş şeritler aslında iki çeşittir. Bunlardan birinin içerisinde çok zarif ve özenle işlenmiş tek simetrik çiçek motifi ve her iki tarafında çiçeğe benzer stilize bulutlar düz şekilde sıralanmış, diğerinin içerisinde ise tam natüralist bitki motifi alternatif şekilde sıralanmıştır. Bu şeritlerin zemini krem, beyaz ve yeşil renkte ipek ipliklerle dokunmuş, ipek üzerine sarılmış gümüş ve altın tellerden oluşan atkılarla süslenmiştir. Havlarda bej, koyu ve açık mavi-gri, açık ve normal turuncu, koyu ve açık kahve, sarı, parlak mavi, açık yeşil, beyaz renkler kullanılmıştır. Çiçeklerde dikkati çekmek için ipek üzerine sarılmış altın ve gümüş tellerden oluşan ilmekler uygulanmıştır. Bu durum, kumaşın zaten zengin görünümünü daha da zenginleştirmiştir. Bu kumaş çok sakın, fakat çok da zengin ve kibar görümlü, onu tasarlayan ustanın tüm yeteneğini ortaya çıkaran niteliğe sahip bir üründür. Burada soyut, geleneksel ve natüralist motifler, her iki çeşit metal teller (altın ve gümüş), düz zemin, havlar ve metal ilmekler bir arada çok

³⁷ Carol Bier, *Woven from the Soul, Spun from the Heart*, Washington, 1987, s. 167; Arthur U. Pope - Phillis Ackerman, a.g.e., c. Vb, s. 2100

büyük maharet ve zevkle kullanılmıştır ve bu desenin de Giyaseddin'e ait olduğu düşünülmektedir³⁸.

Gözden geçirdiğimiz döneme ait ornömental Safevi kadifelerinde kullanılan kompozisyon çeşitlerinin bunlarla sınırlı olmadığını kaydederek esas çeşitleri kapsamış olduğumuz düşüncesindeyim ve bunlara dayanarak genel kompozisyon özellikleri konusunda bazı sonuçlara varabiliriz.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

16. yüzyıl ve 17. yüzyılın başlarına ait ornömental kompozisyonlu Safevi saray kadife kumaşlarının esas kompozisyon çeşitlerini inceledikten sonra bu kumaşların kompozisyon özellikleri konusunda aşağıdaki genel fikirleri söyleyebiliriz:

1. İncelenen dönemde, özellikle de 16. yüzyılda çok fazla ornömental kompozisyonlu kumaş yapıldığı veya günümüze ulaştığı söylenemez.

Fikrimizce, bunun nedeni incelenen dönemde kumaş tasarımının genelde Tebriz ekolünün minyatürcü ressamı tarafından yapılmış olmasıdır. Bu nedenle, dönemin Tebriz minyatürlerini hatırlatan figüratif desenli kumaşlar çoğunluktadır. Bu döneme ait ornömental kompozisyonlu kumaşların çok az kısmı, 16. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

2. Ornömental kompozisyonlu kumaşların deseninde esasen bitkisel motifler yer almışsa da, 16. yüzyıl kumaşlarında rumîli desenlere de rast gelebiliriz. Bu desenlerde stilize bulutlar veya kuşlar da görülebilir. Fakat giderek kadife kumaşlarda sadece çiçek motiflerine yer verilmesi eğilimi artmaktadır.

3. Bitki motifleriyle süslenmiş kumaşlara göz atarken 16. yüzyıla ait örneklerde daha fazla stilize edilmiş çiçeklerin, daha sonraki dönemde ise yarı natüralist ve natüralist çiçeklerin kullanıldığı dikkat çekmektedir.

4. Dönemin ornömental kadifelerinde hem kapalı, hem de açık kompozisyon tipi kullanılmıştır. Kapalı kompozisyon tipine sahip bazı örnekler, tamamen halı görünümüne sahiptir. Bu tip kumaşların örtü olarak kullanıldığını düşünebiliriz.

5. Bazı örnekler şerit şeklinde tasarlanmış ve onların özel olarak bordürde kullanılmak üzere hazırlandığını tahmin ediyoruz. Bu tipte tasarlanmış kumaşlara dönemin saten ve diğer kumaş örnekleri içerisinde de rastlayabiliriz ve bunlar genelde kapalı kompozisyona sahip başka kumaşlar için bordür olarak kullanılmışlardır.

6. Bitkisel desenli kadife kumaşların büyük bir kısmının, bend-i rumî kompozisyon şeması üzere tasarlandığı görülmektedir. Genelde bend-i-rumînin "bend" noktalarında ve çoğu zaman hem de kolların orta kısmında bitkisel motifler yerleştirilmiş, kollar geniş olduğu takdirde onların içerisi de süslenmiştir. Bu kumaşların bazılarında bir, bazılarında ise iki bend-i rumî şeması kullanılmıştır. İki bend-i rumî şeması kullanılan kumaşlarda, sistemlerden biri diğerine göre yarım

³⁸ Arthur U. Pope - Phillis Ackerman, a.g.e., c. Vb, s. 2100

adım kaydırılmış durumda yerleştirilmekte ve böylece her iki sistemin “bend” noktaları açık görülmektedir. Genelde sistemlerden birinde geniş kollar, diğerinde ise ince kollar kullanılmış ve ikincisi alt plan kısmında tasvir edilmiştir.

7. Bazı örneklerde bend-i rumî şeması klasik şekli ile - kesintisiz devam eden bir sistem halinde değil, farklı şekilde kullanılmıştır (örneğin, çizim 1 ve resim 5). Resim 5’te görülen bu örnek, tasarımcının sadece klasik süsleme prensipleri doğrultusunda değil, hem de kendi hayal gücü ve istekleri doğrultusunda çalıştığını gösterir.

Bu örneğin diğer kumaşlarda rastlamadığımız başka bir özelliğini de kaydetmek gerekiyor: burada üst plan olarak diğer plandaki kompozisyon ile hiçbir şekilde (ne şematik, ne de raport düzenlemesi açısından) bağlantısı olmayan farklı bir bend-i rumî şeması kullanılmıştır. Üst plandaki şema, ince çizgilerle hiçbir motif kullanılmadan sadece bir ağ şeklinde çizilerek alttaki desenin üstünden yerleştirilmiştir. Araştırdığımız kumaşlar arasında buna benzer ikinci bir örneğe rastlamadık. Bu da tasarımcının orijinal düşünce tarzını yansıtan başka bir gösterge sayılabilir.

8. Bend-i rumî şeması kullanılan kumaşlar genelde, iki planlı desene sahiptirler. Alt planda genel olarak spiral şeklinde kıvrılmış dallardan ve onların üstünde yerleşmiş çiçek motiflerinden oluşan bitkisel desen yer almaktadır.

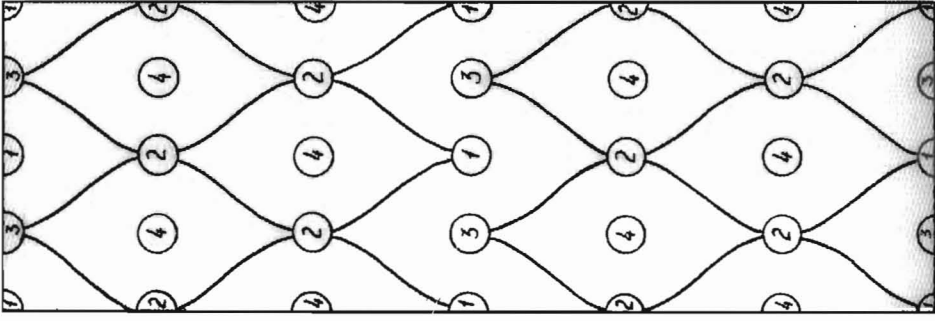
9. Ornömantal kompozisyonlu bazı kadifelerde üç plan görülebilir. Genelde bunlardan ikisi bir-birine göre yarım adım kaydırılmış bend-i rumî şemaları, en altta yer alan üçüncü plan ise ince dallı bitkisel desen olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ackerman, Phillis , "Safavid Luxury", *Ciba Review*, June 1953, No 98, p. 3525-3531.
- Algoud, Henri , *Les Arts de la Soie. Le Velours*, Ed. Ch. Massin, Paris, 1913.
- Bailey, Julia , "Set Forth as a Feast", *Hali*, November-December 2001, Is. 119, pp. 103- 105.
- Bier, Carol , *The Persian Velvets at Rosenborg*, Copenhagen, 1995.
- Bier, Carol, *Woven from the Soul, Spun from the Heart*, Washington, 1987.
- Burnham, Harold , *Chinese Velvets: A Technical Study*, Royal Ontario Museum, Art and Archeology Division, Occasional Paper, vol. 2, 1959, pp. 1-64.
- Efendi, Rasim, *Azerbaijan inceseneti*, Bakı, 2001.
- Fabrizio de' Marinis, *Velvet*, New York, 1994.
- Farnham, Thomas J., "Bardini, Classical Carpets, and America", *Hali*, November-December 2001, Is. 119, pp. 75-85.
- Folsach, Kjeld von - Bernsted, Anne-Marie Keblow, *Woven Treasures- Textiles from the World of Islam*, Copenhagen, 1993.
- Gordeeva, Olga G., "Textiles in the State Historical Museum, Moscow", *Hali*, September 1997, Is. 94, pp. 80- 83.
- Hali*, June 1990, Is. 51, p. 95.
- Hali*, December 1993 - January 1994, Is.72, p. 94.
- Hali*, July 1998, Is. 99, p. 61.
- Hali*, January- February 2000, Is. 108, p. 92, fig.7.
- İsmayilov, Mahmud, *Azerbaijan Tarihi*, Bakı, 1997.
- Kaziyev, Adil , *Khudojestvennoye oformleniye azerbaydjanskoy rukopisnoy knigi XIII-XVII vekov*, Moskva, 1977.
- Kendrick, Albert Frank, *Catalogue of Textiles from Burying Grounds in Egypt*, 3 vols., London, 1920-1922.
- Kerimov, Lyatif, *Azerbaydjanskiy kovyor*, Baku, 1983.
- Loewi, Gabrielle , *2000 years of silk weaving*, New York, 1944.
- Pariset, Ernest , *Histoire de la Soie*, Ed. Auguste Durand, vol.1, Paris, 1862.
- "Persian Velvets", *The Pennsylvania Museum Bulletin*, May, 1922, N 71.
- Pope, Arthur U., *An introduction to Persian art since the seventh century A.D.* (1931), reprinted in Connecticut, 1972.
- Pope, Arthur U.- Ackerman, Phillis , *A Survey of Persian Art*, New York, 1981, v. Vb & XI.
- "Reflections of a Golden Age", *Hali*, December 1993- January 1994, Is.72, p. 93-94.
- Sims, Elcanor , "May Beattie's Legacy", *Hali*, November- December 2003, Is. 131, p. 114-

- Sonday, Milton , “What Can We Learn from a Fabric About the Loom on Which It Might Have Been Woven?” *Irene Emery Roundtable on Museum Textiles*, Washington, D.C.: The Textile Museum, 1979.
- Sonday, Milton, “Pattern and Weaves: Safavid Lampas and Velvet”, *Woven from the Soul, Spun from the Heart*, Ed. C. Bier, Washington, 1987, pp. 57-83.
- Spuhler, Friedrich , *Islamic Carpets and Textiles in the Keir Collection*, London, 1978.
- Thompson, Jon – Canby, Sheila R., *Hunt for Paradise: Court Arts of Safavid Iran 1501-1576*, Milan, 2004.

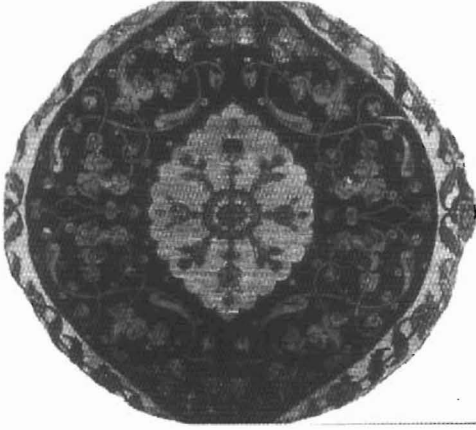
Çizim : 1- Kadife örtünün kompozisyon şeması

Foto.: 1- Kadife kumaş. 16.yy. Viktoria & Albert Müzesi, Londra.

Foto.: 2- Kadife örtünün bordürü. 16.yy. Eski Comtesse de Behague Koleksiyonu, Paris.

Foto.: 3- Kadife kumaş. 16. yy. 55 cm. Devlet Tarih Müzesi, Moskova.

Foto.: 4- Kadife "halı". 16. yy. 1.45x 1.85 m. Ç. Kelckyan Koleksiyonu, New York.

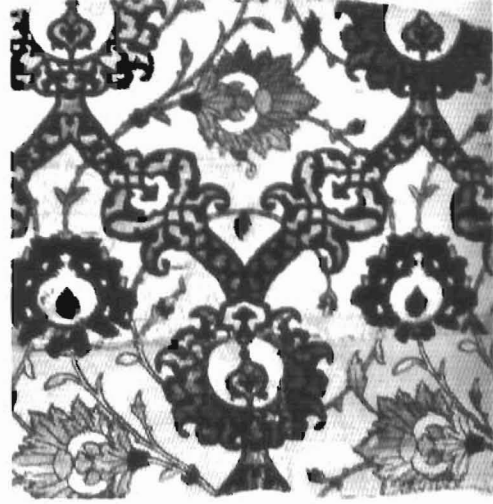
Foto.: 5-Kadife örtü. 16. yy. sonu. 1.82x 1.15 m. Karim Khan Galerisi, Zürich.

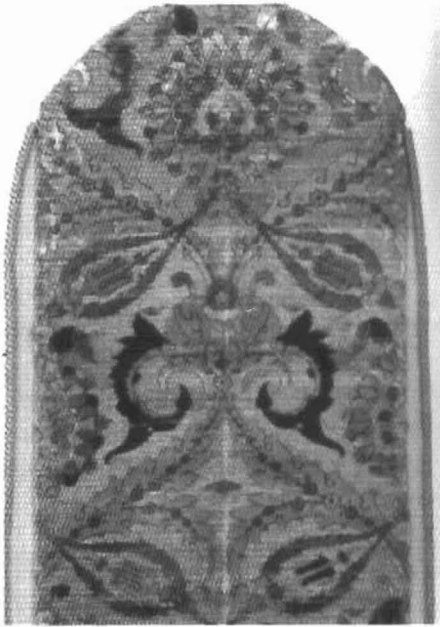
Foto.: 6-Kadife kumaş. 16.yy. sonu. 52x83 cm. Bargello Milli Müzesi, Floranca

Foto.: 7- Kadife kumaş. 16. yy. Kremlin Silah Müzesi, Moskova.

Foto.: 8- Kadife kumaş. 16. yy. 49x51.7 cm. Tekstil Müzesi, Washington

Foto.: 9- Kadife kumaş. 16. yy. sonu veya 17.yy. 33x57 cm. Isabella Stewart Gardner Müzesi, Boston

Foto.: 10- Kadife kumaş. 16. yy. sonu veya 17. yy. 106 cm. Keir Koleksiyonu, Ham.

Foto.: 11- Kadife kumaş. 17.yy. 1.22x0.69 m.
Tekstil Müzesi, Washington.

Foto.: 12- Kadife kumaş. 17.yy. 43x25.6
cm. Tekstil Müzesi, Washington.